

Ninni ve ağıt: iki arkaik halk türküsü çeşidi

Éva Csáki
Budapeşte

Bildiri özeti

Macar kültürünün oluşumunda Türk halkların katkısı şüphesiz çok büyüktür. Bu nedenle Türk kültürünün araştırması Macarların önemli bir bilim sahasıdır. J. Krösmárik 1879'da yazdığı '*Türk halk türkülerine dair*' adlı makalesinden yola çıkıp, Á. Vámbéry'nin Türk masalılardan, I. Kúnos'un halk edebiyatı derlemelerinin ardından, birçok Macar Türkologun gerçekleştirdiği araştırmasından sonra J. Sipos'la ben de neredeyse otuz seneden beri Türk halk kültürü hayranı olarak öncülerimizin peşinde katkılarda olmayı çalışmaktayız.

Bizim yaptığımız sahada kaynak kişilerden derlediklerimizin transkripsiyonundan sonra bir karşılaştırmalı analiz etmektir. Türkiye'nin dört köşesinden, hatta Türk Dünyasının dört bucağından derlediklerimiz ve de kütüphane ve arşivlerde bulunan malzemelere dayanarak bunu gerçekleştirmekteyiz. Tarihi metinler, lehçeler aynen ilgimizi çeker. Hep ortaklaşa geliştirdiğimiz olguların peşindeyiz ki bunları yeni nesillere aktarabilelim. Amacımız derlediklerimizin illa da Macar benzeri varsa onu göstermek değildir. En önemlisi bir var olan somut temel oluşturmak ve onun ne olduğunu tarif etmektir. Her iki taraftaki malzemeyi karşılaştırabilmek için önce bu temelin tüm detayları ile tespiti ve açıklaması gerekmektedir. János Siposla çeşitli Türk halkları arasında gerçekleştirdiğimiz saha derlemelerimizden oluşturduğumuz, evimizde bulunan video ve ses arşivimizdeki Türk halk müziğinin katalokları ve transkripsiyonundan başka, kaynak kişilerin resimleri de albümlerde sıralanır. Bu malzemeden seçtiğim ninni ve ağıt örnekleri iki eski üslup olmakla beraber, hem müzik hem metin tarafından incelenmektedir, ama bana düşen pay metinlerdir.

Dünyanın her köşesinde kalu beladan beri uygulanmakta olan bu iki tarz yüzyıllardan beri incelenmiştir. Türkiye'de derlediğimiz ve kendi arşivimizde bulunan Türk örneklerinden bir demet seçip bunların özelliğini anlatayım.

Ninniler

Neredeyse dünyanın her köşesinde ninni söylenir. Amacı pratik olup, bebeği uyutmaktır, fakat söyleyen de etkisi altında kalır. Anneler her günkü korkularından, dertlerinden bu yolla kurtulmaktadır. Belki de ta kalu beladan beri sallama ritmini söylerler. Şekil içerikten daha fazla önem taşıyıp, susturma ve sakinleştirmeye uygun formlar içerip kararlı bir şekilde değişik ritimle ezgiden yoksun hüznünlüğü tercih etmektedir. Gittikçe alçalan sesle söylenip, bebek uykuya düştükten hemen sonra kesilip bitebilir. Geleneklerle ilgili düşün, ağıt, ilahi ezgilerden ibaret guruplar arasında yer alır. Macarlar ninnileri bebek yanından başka yerde söylemez. Avrupa'da alışığımızdan Macar ninnileri daha epik/destansı olup, Türklerin ninnileri de bazen alışılmamış olaylar anlatmaktadır.

Açıklama [CSÉ1]:

1. SJ 83, ADA 25.2, M. T. (95), Kozan, Aralık 1988.

*Garabağlın [Karabağlı] ermiş güne
Can veriyor döne döne
||:Anası yok, bacısı yok
Gelin ağlar döne döne.:||*

Letelt az ideje a karabálinak
Forgolódva leheli ki a lelkét
Nincs se anyja, se nénje
Csak a fiatalasszony sír-rí mellette.

*Bebeğin beşiği çamdan
Yuvarlandı düştü damdan
||:Baban deyyus doymaz ondan
Nenni, ah bebeğim nenni.:||*

Fenyőből van a baba bölcsöje
Átfordult és legurult a tetőről
Apád laza, nem tud betelni
Tente kisbabám tente.

Üslubun en yaygın karakteristiklerin birisi olan tekrarlama: *döne döne*, pararellik: *anası yok, bacısı yok*, karşıt: *ne anası ne bacısı fakat deyyus bir babası var* - ile karşı karşıdayız. Dize sonundaki kafiyeler: *güne, döne* ikinci dörtlükte ise *çamdan, damdan, ondan* - gözetilebilir.

Rüya ile ölüm çağırışmasından dolayı Türklerde ninni ile ağıt ezgilerinin yakınlığı Azerilerde ise aynı olması ortadadır. Yegane bir yakınlık değildir, örneğin Fransız halk müziğinde de ninni ile ağıtların benzerliği malumumuzdur (Dobszay 1983:78).

Azerice *laylay*¹ onomatope kelimesinin anlamı hem ninni hem ağıt olmaktadır. Anadolu ağıtlarında gördüğümüz *nenni* kelimesi tam bunun bir paralelidir.

Trakya 1999'da başlangıcı yağmur duası devamı ise birdenbire ninniye dönüştürülmüş bir ezgi derlemiştik. Kaynak kişimiz oturduğu köyde küçük kız çağından beri türkücü olarak tanınmıştı. Ramazanlarda davulculuk yapan babasıyla beraber köylülerini sahura kaldırıp sadakalarını toplamıştı. Kendi ve komşu köylerin düğünlerinde, kına gecelerinde, başka vesileler para için de hizmette bulunmuştu.

2. Tr. 65, E. E. (70), Kasım 1999.

<i>Tarlada çamur, teknede hamur</i>	Sár a tarlón, tészta a teknőben
<i>Ver Allah'ım bol-bol yağmur</i>	Allahom adj bövizü esót
<i>Ninni kızanam² ninni</i>	Tente kisanyám, tente
<i>Uyusun da büyüsün nenni</i>	Aludjon és növekedjen, tente
<i>Tıptış tıptış yürüsün ninni,</i>	Tipegve topogva lépegessen, tente
<i>Uzak ninesine gidisin nenni</i>	Menjen el a távoli nénikéjéhez

¹ Doğu Türkistan halk türkülerinden bir makalesinde Jarring *laylay* kelimesini Farsça olarak anlatmakta, ve anlam olarak da 'harman türküsü' vermektedir. Turki halk türkülerinin derlemesini gerçekleştirmiş olan Moen ise harman anlatırken *lajlai üüdoq* '(hayvanları ekin üzerinde düven sürdürünce) biz laylay söylemiştik' (Jarring 1996:17). Bunun bir benzer şekline J Sipos'un Azeri derlemelerinde rastladım. Azeri kadınları inek sağarken türkü söyleyip hayvanı uyuşturup onun daha fazla süt vermesine neden olurlar.

² Bu tür seslenişi Türkler ancak yakınları ile eski dostlarına uygulamıştılar. '*Kız anası*' ile başlayan büyük bir gurup oluşturan düğün türkülerin metinleriyle, onları çevirmek için bayağı uzun uğraşmıştım. Bu anlamını nihayet F. Köprülü'nün bir derlemesinde buldum:

*Kızım kızım kız ana
Kızımı virerem ozana
Ozan akça kazana
Kızım giye bezene* (Köprülü 1966:140).

Nenni yavrum nenni.

Tente picikém, tente.

Ninni söylerken anneler bebeklerine bazen isim verme sebebini, her günkü olay ve uğraşlardan anlatır. Kesitlerin sonunda aynı *nenni*, *ninni* kelimeleri görmekteyiz. Tavana asılmış ya da yerdeki beşik yoksa teknenin sallaması ayakla da yapılabilir. Macar ninnilerin metinlerinden de „ayağıyla sallayınca, ağızıyla uyutunca elleriyle eğirir” motivi ortaya çıkmış. Türk köylerinde yerde oturan sırtını duvara dayandırmış annelerin uzatılmış ayağında pek çok bebek gördüm. Bebeğin başı annesinin birbirine kapatılmış ayak uçlarına dayandırarak anne bebeğin uyuşuk gözüne bakarak elindeki örgü şişleriyle çabuk hareket edip bu şekilde ninni söylemişti.

3. SJ 52, ANT, 1.2, S. K. (65), Çubuk, Ovacık, Mayıs 1989.

<i>Bebenin bişiği [beşiği] çamdan</i>	A baba bölcsöje fenyőfából készült
<i>Yuvarlandı düştü de yandan</i>	Felborult, legurult oldalról
<i>Babası gelmedi Şam'dan</i>	Nem jött az apja Damaszkuszból
<i>Nenni de yarım, de ey nenni de nenni.</i>	Aludj kedvesem, hej aludjál.

Metinler hiç anlamsız mırıldamadan özenle düşünülmüş arzulara kadar değişmektedir. Arzularda bebeğin büyümesi, uzun ömrü, sağlıklı yaşaması yer almaktadır. Ninnilerde bazen beşik, yorgan da yer alır. Erkeklerden ninni derlenmesi çok ender bir olaydır.

4. SJ 72, DEN 1.5, İ. D. (24), Acıpayam, Alaattin, Mayıs 1989.

<i>Nenne nesin benim oğlum nenne nenne</i>	Tente kicsi fiam tente
<i>Nenne dedim ben oğlumu uyuttum</i>	Altatóval elaltattam a kisfiam
<i>Ben oğluma al beşikte büyüttüm</i>	A kisfiamat piros bölcsöben neveltem
<i>Nenne nesin güççü [küçük] oğlum nenne, nenne</i>	Tente kicsi fiam tente
<i>Nenne nesin güççü oğlum nenne</i>	Tente kicsi fiam tente
<i>nesin güççük oğlum nenne.</i>	Tente kicsi fiam tente.

5. SJ 213, ANT 4.2, kadınlardan derlenmişti, Korkuteli, İmecik, Mart 1989.

<i>Şam'dan da beşik mumdan da sibeğ³</i>	Damaszkuszból bölcső, viaszpálmából cső
<i>Nen oğlum da nenne nenen, nenne dizimde uyu</i>	Tente fiam, aludj a térdemen
<i>Allah dizimde büyür</i>	Allah a térdemen felnövel
<i>Tıpış, tıpış de yürü.</i>	Tipegve-topogva járj.

³ Bugünkü Türkçe sözlüklerinde *sibeğ* kelimesine her ne kadar rastlanılmazsa, anlamını taşıyan alet hala kullanılmaktadır. Beşikteki bebeğin altında su toplamamasını sağlar. Bu metinde mumdan, başka yerlerde ise farklı malzemeden, arkadaşım Özbekistan'dan bana tahtadan yapılmış bir sibeğ hediye etmişti. Eski Türkçe sözlüğünde *sibeğ* kelimesinin anlamı 'a long object in a central position' (Clauson 1972:788), büyük bir ihtimalle aynı sözlükteki *çübeğ* Hap. leg. ile bağlantılıdır (op. cit. 396). Ta Kâşgarî'nin çağından beri bu aletin aynı hizmette bulunduğu ilginçtir.

Bebeği uyutmak amacıyla söylenmiş kelimeler *nenne*, *nenni*, *csicsijja*, *tente* kesitlerin sonunda tekrarlanmakta olması tipik sayılabilir. Ninni ise bu yüzden tekdüze olup bebeği daha çabuk etkilemektedir. *Ninna-nenne* kelimesi Ak-denizin çevresinden başka Yakın Doğu, Kafkaslar⁴ hatta Hindistan'da da tanınmıştır (Katona 1994:28).

Bebeği öz annesi, ablası, ninesi, ya da başka kadın akrabası uyutur. En renkli annelerin ağdı oluyor, genellikle ana ile bebek ikilisi ninni metininde dahildir. Babası en çok uzakta (örneğin Şam'da), bunlar ise evde onu ve getirecekleri hediyeyi (şeker, hurma ve buna benzer şeyler) beklemektedir.

Ninnilerde anneler bebeklerine ne gibi geleceği düşünüp düşünmedikleri (genellikle mutluluk ve parlak bir gelecek) de yer almaktadır. Kız bebeklerine evleneceklerinden başka pek bir şey söylemezler.

6. SJ 32, İÇE 4.2, A. T. (65), Mut, Dağpazarı, Kasım 1989.

Nenni, nenni nar tanesi Tente, tente gránátalma
Annesinin bir danesi Anyjának az egyetlene
Nenni, nenni narin olur Tente, tente finom lesz
Benim gizim gelin olur. Az én lányom menyasszony lesz.

7. SJ 29, ANT 3.4, kadınlar söylemişti, Korkuteli, Kargın, Mart 1989.

Nenni guzum nenni, nenni, nenni Tente báránykám tente, tente
Nenni nenni neler ister Tente, tente, miket akar?
Al gashl⁵ bir gelin ister Piros szemöldökü menyasszonyt akar
Nenni desem narin olur Tente, mondom, karcsú lesz
Benim gizim gelin olur. Az én lányom menyasszony lesz.

Sözde beş kesitli kıta aslında dörtlüktür, ilk kesit aslında bir önsöz olup, ondan vazgeçsek de türkü eksiksizdir. Müzik de aynen bu ahenktedir (Sipos 1994:82).

8. SJ 45, DEN 1.6, U. O. (72), Acıpayam, Alaattin, Mayıs 1989.

Nenne derim güzel kızım uyusun Tente, mondom, szép kislányom aludjon
Nenne ile güzel kızım büyüün nenne, Altató dallal szép kislányom megnőjön, tente
nenne na.

⁴ Gy. Németh'in Kumukça *ananaj* kelimesi 'ének, dal | Lied' anlamıyla verilmişti. Kelimeyi onomatope, ya da *nenni* kelimesinin bir varyantısı olarak da düşünmek mümkündür (Németh 1911-12:95).

⁵ Geline kına sürmesi aslında evlenmekten önce onu azize yapar. Bölge bölge değişik geleneği var. Kimi yerlerde el ayasına, kimi yerlerde ise tabana da, yukarıdaki türküde ise kaşlara da sürülmektedir. Kurutulmuş ve dövülmüş yeşil kına tozunu sıcak su ile karıştırarak istenilen yere öyle sürülür, ve birkaç dakika içinde kırmızılaşır.

Kesidi 4+4+3 heceden ibaret türkünün ikinci kesidine bir nakarat bağlıdır. Son kelime olan *büyüsün* –den sonra anne birkaç hece ekleyip tekrarlamaktadır.

Halkın sakladığı ninnilerin basit metini sayesinde anne acısını atıp bebeğiyle dertleşmektedir. Bazen yoksulluk, çaresizlik dile getirilir, fakat ninnilerde anneler yavrusuna her zaman şefkatle söyler.

9. SJ 30, İÇE 4.2, A. T. (65), Mut, Dağpazarı, Kasım 1989.

<i>Elma sattı bubasıylan [babası ile]</i>	Almát árult az apjával
<i>Dayan yüreklerim dayan</i>	Bírd ki szívem, viseld el
<i>Şam dalını beşik mi sandın</i>	Pisztácia ágát bölcsőnek hitted
<i>Gargalar yedik sıra anamı sandım</i>	Amikor a varjak ettek, anyámra gondoltam
<i>Yedi sene bir çocuk bakışındaydım</i>	Hét évig egy gyereket gondoztam
<i>Bir gelen üstümden aldı da gitti,</i>	Egy érkező örökre elvitte,
<i>Nenne guzum, nenne.</i>	Aludj bárányom, aludjál.

İkinci kesitteki *yüreklerim* ‘szíveim’ hiç de yanlış değildir. Bu annenin de tek bir kalbı çarpar, fakat şimdi bu önemsizdir. Hem ritimin gerekliliğine göre ek bir heceye ihtiyaç duymuş bir de böylece yürek kelimesi çoğal şekliyle daha da vurgulu olmuştur.

10. SJ 90, ADA 12.2, Y. K. (78), Saimbeyli, Hayvacık, Aralık 1988.

<i>Harmançayın [Harmanca'nın] gayaları</i>	Harmandzsa nagy szikláí
<i>Çandırıyor [çaldırıyor] mayaları</i>	A tevéken cseng a csengő
<i>Beg [bebek] mi dedin oldu begim [bebeğim]</i>	Babát mondtál-e, jól van babám
<i>Gara guşom [kuşun] soyaları.</i>	Fekete madár fattya.
<i>Oğlansız evde duman mı tüter</i>	Fiatlan házban felszáll-e a füst ⁶ ?
<i>Susuz yerde kamış mı biter?</i>	Víz nélküli helyen kihajt-e a sás?
<i>Benim derdim bana yeter</i>	Elég nekem a magam baja
<i>Nenni bebek, nenni bebek.</i>	Aludj baba, aludj baba.

Bu örnek tipik bir türküye benzer. Ninnilerde, ağıtlarda ve ilahilerde de başlangıçta doğadan bir resim türkünün eski olduğunun bir kanıtıdır. Gerçi tam bu türküyü bir ağıt olarak kabul edemeyiz. Ağıtlar çoğu kez doğadan bir resimin yerine sakinleştirici bir mesajla başlamaktadır.

11. SJ 205, İÇE 3.1, H. S. (60), Mut, Çukurbağ, Eylül 1989.

<i>Nenni de nenni nesi var</i>	Tente, tente, de mi baja?
<i>Salangaçta [salıncakta] da sesi var</i>	A bölcsöben hangja van

⁶ Özeti: ‘Oğlan olmayan ailede hayattan söz edilir mi?’ Türklerin kamu oyusunda ailenin sürdürmesi bir tek erkek çocuğundan beklenir.

Bir garip de anası var Szerencsétlen egy anyja van
Nenni yavrum, de nenne. Aludj kicsim tente, tente.

Nenni de nenni ne senir [sana] Tente, tente, mit érdekel téged
Salangaçta da seslenir A bölcsöben hangicsál
Kuçucukden [küçükken] de beslenir Kiskorában táplálják
Nenne guzum da nen, nen. Tente bárányom, tente.

Ninni içine konuşma parçası da karıştırıp anne kendi lehçesinden yararlanarak bebeği uyutmaktadır. Her ne pahasına olsun ona her şey verirler bir tek karşılık olarak ondan büyümesini isterler:

12. SJ 234, İÇE 11.1, K. U. (55), Mut, Yalnızcabağ, Eylül 1989.

Nenne nenne neslenesi Tente, tente {.....}
Lokum ola şeker ile beslemesi Lokummal és cukorral táplálják
Nenne guzum nenne Tente bárányom tente, tente

Nenne diyelim de yürüsün Altassuk el, hogy majd járjon
Allah diyelim de büyüsün Mondjunk Allahot, hogy nőjön
Nenne guzum nenne, nenne. Tente bárányom tente, tente.

13. SJ 275, ESK 1.1, A. N.⁷ (35), Mihalcık, Mart 1991.

Dokuz ay taşıdım seni Kilenc hónapig hordtalak téged
Uyu yavrum büyü, nenni Aludj kicsim, nőj, tente
İnsan olacaksın diye Hogy ember legyél
Uyu yavrum, büyü, nenni Aludj kicsim, nőj, tente
İlk ve son Muradım Egyetlen Muratom
Uyu yavrum, büyü, nenni Aludj kicsim, nőj, tente

Adam olacaksın diye Hogy férfi legyél
Uyu yavrum, büyü, nenni. Aludj kicsim, nőj, tente!
Nenni söyler dilim öğren Altatót mondok, tanuld meg
Peteğimsin, balım öğren Lépesmézem vagy, tudd meg
Okula git, ilim öğren Járj iskolába, tanulj tudományt
Uyu yavrum, büyü, nenni Aludj kicsim, nőj, tente

Ak alnuma kir getirme Fehér homlokomra szégyent ne hozz
Gülümde diken bitirme A rózsámon tövist ne hajts
Baba öğüdün yitirme Fogadd meg, amit apád tanácsol
Uyu yavrum, büyü, nenni. Aludj kicsim, nőj, tente!

Aşık Nurşah bir sanatçı olarak kendi ezgileriyle Türk Dünyasını gezmektedir. Kendini şair olarak kabul etmez ama *aşık* olarak eder. Arnim⁸in kanaatine göre yazarı kim olursa olsun,

⁷ Aşık Nurşah günümüzün aşığı Eskişehir’lidir. Yararlandığı üslup diğer basit köy kadınlarından çok farklıdır.

halk tarafından sevilmiş şiirler halk edebiyatı olacakmış. Halk edebiyatın özelliğini kaynağında değil özelliğinde aramak gerek. Yukarıdaki türkünün metni gibi.

14. SJ 245, İÇE 9.3, F. Y. (28), Mut, Sınamaç, Eylül 1989.

<i>Nenni nenni, nesi var</i>	Tente, tente mi baja van
<i>Uzaklarda halası var</i>	Messze valahol nénikéje van
<i>Gelsin de uyutsun nenni, ninni anam⁹ da ninni</i>	Jöjjön, altasson el, tente, tente anyukám, tente
<i>Nenne guzum da nenne, nenne, nenne</i>	Tente bárányom tente, tente

<i>Ninni desem dağlar uyur</i>	
<i>Dağlarda lâleler büyür</i>	Ha tentét mondok, a hegyek elalszanak
<i>Benim yavrum şimdi uyur</i>	Tetejükon tulipánok nyílnak
<i>Nenne yavrum, nenne, nenne yavrum nenne.</i>	Elalszik az én picikém, Tente, tente kicsim, tente, tente.

Dörtlüğün ilk kesidini oluşturan 4 + 4 heceden sonraki kesitler daha uzun oluyor. Uzantıdaki heceler hep müziksel ezginin hareketini pes yöneltip ezgi daha sakınleştirici olsun. Metnin anlamı tamamen önemsizdir, nenni/ninni söylerken bebeğini uyutmaya çalışır.

15. SJ 323, İÇE 4.1, A. T. (60), Mut, Dağpazarı.

<i>İncecik iğne misin nenni</i>	Vékony kis tú vagy-e?
<i>Halimden bilmez misin, öf, la, karam nenni</i>	Tudsz-e a bajomról?
<i>Ref: Aman nenni nenni</i>	Ref: Ajjaj, tente tente
<i>Uyutayım seni.</i>	Hadd altassalak el téged.

Kesitlerin 4 +3 yapısı ancak notayı görünce ortadadır. Ritim ve kelimenin sonu aynı yerde değil, ayrılmakta olsa ender sayılmaz. Diğer kesitlerdeki hecelerin rolü doldurucudur..

16. SJ 388, İÇE 9.3, F. Y. (28), Mut, Sınamaç, Eylül 1989.

<i>Nenne, anam, nenni, nenni, nenni</i>	Aludj anyukám tente, tente
<i>Uyusun da büyüsün nenni, nenni, anam nenni</i>	Aludjon és növedjen tente, kicsim, tente
<i>Bebeğim nenni, nenni, nenni, anam, nenni.</i>	Babácskám tente, kisanyám tente.

17. SJ 399, İÇE 6.3, F. O. (51), Mut, Köprübaşı, Şubat 1989.

<i>Hava beşiklere koyduğum</i>	Felfüggesztett bölcsöbe raktalak
<i>Denen a gölge durduğum</i>	Árnyékot tartottam neked
<i>Havaslandım [heveslendim] da adını koyduğum</i>	Lelkendezve megneveztelek
<i>Nenni küçük anam nenni.</i>	Tente kisanyám, aludjál.

⁸ L.A. Amim (1781-1831) Alman asıllı halk müziği derleyicisidir.

⁹ *anam* 'kisanyám, anyukám' hitabı samimi konuşmalarda kız arkadaşına, kadın/bayan tanıdığına, kadın arkadaşına yoksa bu önceki türküdeki gördüğümüz gibi, kaynak kişinin beşikte yatmakta olan kız çocuğuna söylenmişti.

Anne ninniye bebeğine söyleyip o da kendi bebeğine söyleyecek. Halk edebiyatı Őiirlerini ebedi kalıcılıkla yaratmaz. Bunun yerine serbest kullanılan uğan türküye dayanmaktadır. Her söyleyişinde az da olsa değişmektedir. Türküyü her dinleyici kendi szgeğinden geğirip, kapasitesine göre dinleyip, kendi kalbine göre türküye anlam vermektedir. Her varyant kendi geleneğinin birer yansımastır.

Macar folklor kataloğunda ninnilerle ağıtlar olaya bağlı aynı guruba dahil edilmiştir. Her ikisinin üslubu lirik Őiirlerin öncüsü olarak saymaktadır.

Ağıt

Halk edebiyatın üslupları birbirinden ayrılırken ilk sırada hayatın başlangığ ve nihayetindeki olaylarla ilgili türküler yer almaktadır. Müziğin ne yaşı ne de materyali var, o kadar soyuttur, yine de candan cana yol bulmaktadır. Tamamen aletsiz olduğundan dolayđ herkes söylemeyi denebilir. Ahenk yaratıcı yönlerini daha eski ęađda keşf etmiştiler. Hem söyleyen hem dinleyeni rahatlatır.

M.S. 6cı asırda Yordanes'in Getika'sından beri 453'da büyük Hun emparator Atilla'nın vefatında ona da ağıt söylenmişti bilinmektedir. Atilla'nın cenazesini ipekten bir ęadırdı ortaya koyup ona neyler, davullar refakatında ağıt söylenmişti.

M.S. 8ci asırdan kalma ęin öyküsünde ağıtçı mesleği saygıdeğer bir meslekti¹⁰. Orada profesyonel erkeklerden bahsedilir, ama Türk'lerde hem ninni hem ağıt kadınlar tarafından söylenir.

M.S. 732-de öbür dünyaya gğ etmiş Kl Tigin'in cenazesinde hem *yuğcu*¹¹, hem *sığıtcı*¹² katılıp her ikisi ağıt söylemişti (bk. Köprülü 1966:90).

Ağıt her zaman musalla taşına yatırmış ölünün baş ucunda saz refakatından mahrum bir şekilde söylenir.

Mahmud Kařđarı'nın M.S. 11ci asırdan kalma şah eseri olan Dvan Lugati-t Türk'te (1072-74) *Alp Er Tonga*¹³ *Sagusu*¹⁴ en eski sayılan Trkęe ağıt bulunmaktadır. İlk drtlğnn anlamı:

¹⁰ 8. asırda *Tahta domuz* yılın 8ci ayında tarihçi Po Hsieng-ęien bir genę adamın hikayesini yazıya dökmüştü. Genę adam başkentın en okumuş ağıtçısı olup ağıtçıların yarışmasında *ęiđdemli Sarımsak* ağıdı ile büyük bir başarı kazanmıştı (Hsieng-ęien 1977:164).

¹¹ Clauson'un sözlüğünde *yoğçı* olarak bulunur, kökü *yo:đ* 'cenazeden sonraki yemekli tören' (Clauson 1972:899). Aynı yerde *yoğçı*: *sığıtçı* terimi de mevcut, anlamı ise 'yaşlı ve ağlamaklı'dır. *sığıt* kelimesinin anlamı da 'yaşlı' ve 'ağlayış, l üzerindeki ağıt'tır (Clauson 1972:806).

¹² MT *sığıt* 'yas' (AHMA 175).

¹³ *Alp Er Toğa* meşhur Eski Türk savaşçıymış. *alp* kelimesinin anlamı 'erкли, cesur, eşsiz savaşçı'dır (Clauson 1972:127), *er* 'erkek, savaşçı' (Clauson 1972:192), *toğa*'nın ise asıl anlamı 'fili mağlup eden hayvan, kaplan'

18. Tekin 1989:8.

<i>Alp Er Tonga öldi-mü</i>	Has Alp Er Tonga deceased?
<i>İsiz ajun kaldı-mu</i>	Has the evil world remained?
<i>Ödleğ için aldı-mu</i>	Does it satisfy time?
<i>Emdi yürek yırtılır.</i>	Lo! Heart has been broken.

Bu ağıt 11ci asırdan evvelen kalmış, yalnız üslup bugüne dek kalıcı sayılabilir (Köprülü 1966:122-124). Gözaydın'a göre (1989:30) Türk kahraman Alp Er Tonga Firdausi'nin Şehname'sinde Afrasiyab olarak çıkmış.

Büyük bir kahramanın anısına yakılmış ağıt detaylı bir şekilde merhumun erdemlerini, düşmana karşı gösterdiği cesaretini sıralamaktadır. Vefatının detaylarına ve ölümüyle geri kalan arkadaş hatta milletin kaybının büyüklüğüne değinmektedir.

Tekin'i tesbidine göre Kaşgarinin deminki eserindeki bütün ağıtların şekli *aaba* nakaratlı, keitlerdeki hece sayısı ise 2+2+3 yoksa 4+3tür (Tekin 1989:2).

Eski Türk folklorunda iki farklı gelenek gözetilebilir. Bunların biri Moğoldur, özelliği ise *alliterasyon*: dizebaşındaki, ya da kesitteki her kelimenin başındaki sesin aynı olmasıdır¹⁵. Diğeri Kaşgari'da da gördüğümüz dize sonundaki kafiyedir. Türkiye'deki ağıt-derlemelerimiz her iki geleneğin mevcut olduğunun ispatıdır.

Nevâyî'nin kanaatine göre asırlardan süregelen geleneksel Türk şiiri şeklinin yanına *aruz* geleneği de katkıda bulunabilirdi (Nevâyî 1993:8). Sayesinde Türk milli şiiri yapısında *hece vezni*'nin mevcut şekline *aruz*'daki ahenk ile bütün dünya hayranı kaldığı Fars şiiri seviyesine yükselebilirdi.

'Aşık Paşa († 1333) Garîb-nâme'sinde (Tekin-Kut 1999:2) çağdaş Türk yazarların anadillerini ihmal etmesinden şikayet edip Türk dilinin değer ve önemine dikkat çekmiştir (Köprülü 1966:201-2, 273):

19. Aşık Paşa: Garîb-nâme (K14:4).

idi, ancak zamanla bu kaybolmuştur. Türklerde yeni bir anlam 'mümtaz bir savaşçı, kahraman' kazanmaya başlamış (Clauson 1972:515).

¹⁴ *sağū* kelimesi bugünkü Türkiye Türk lehçelerinden Kastamonu ile Çorum bölgesinde kullanmakta (Derleme Sözlüğü X 1978:3515), diğer yerlerde ise bilinmemektedir. Tekin'de ince *g-* ile, a *Türkçe Sözlük* -te ise kalın *ğ-* ile, Clauson'un etimolojik sözlüğünde bulunmamaktadır. Roux (1999:189) *ağıdı yağıdın* anlamdaşı olarak, anlamını ise 'ölü üzerinde söyleyen mersiye' olarak verdi. Tofalarca dilindeki *sağış* 'um, pamjat', mysl, duma, nastroenie, meçta, želanie, duša' ile aynı kökten olmalıdır (Rassadin 1995). *sığıt* kelimesi Clauson'da (1972:806) onomatope olarak 'ağlayış, gözyaşın dökmesi' anlamıyla verilmiştir. Bugün Trakya'da *ilâhî* ile *deme* kelimeleri de 'mersiye' anlamıyla kullanılmaktadırlar.

¹⁵ Eski Türk dizebaşı kafiyesi hakkında P. Zieme Budapeşte'de önemli bir eser çıkarttı (Zieme 1991).

<i>Kamu dilde varıdı zabt u usul Bunlara düşmişidi cümle ukul Türk diline kimseler bakmazıdı Türklere hergiz gönül akmazıdı Türk dahi bilmezidi ol dilleri İnce yolu ol ulu menzilleri...</i>	Minden nyelvben több kifejezési mód rejlik Mindenki lelkesedett ezekért Ám a török nyelvének nem volt rajongója Törököknek soha igaz pártfogója Maguk sem ismerték saját nyelvéket Finom árnyalt kifejezésmódjait, távlatait...
--	--

Nevâyî 1499-da yazdığı eserini akranlarında büyük bir rağbet görmüş Farsça'nın aleyhinde Türk dilinin lehinde yazmıştı. Türkçe'nin zenginliğini diğerler arasında 'ağla-' fiilin anlamdaşların sirlayarak ispatlamak istemişti:

yıglamsın- 'ağlar gibi yap-, ağlayıcı ol-', *ingre-* kelimesinin kalın varyantı da mevcuttur: *ingran-* 'ağla-, dertli olarak gizli gizli ağla-, inle-', *singre-* 'hüznünden yavaş ve gizli ağla-', *sıkta-* 'acıdan mübalağalı ve şiddetli feryat ederek ağla-', *yıgla- ağla-*'nin anlamdaşı olarak gösterilir, *ökür-* 'yüksek sesle, bağıra bağıra ağla-, höyküre höyküre ağla-', *inçkir-* 'hıçkır-, hıçkır hıçkır ağla-, hafif hafif ahlaya ahlaya ağla-', *hay hay yıgla-* 'hay hay ünlemiyle ağla-' (Nevâyî 1996:157-9). Bunlar arasından hangisinden 'ölü üzerinde ağıt yak-' olup olmadığını gösterilmiyor.

Macar geleneğinde ağıdın en şiddetli şekillerini kadınlarda görmüşler (Katona 1998:375). Macaristan'ın *Ormánság* 'ormanlık' adlı bölgesinde yas tutan erkekler yaslarının ne denli olduğunu tıraş olmadıklarıyla da göstermektedir (Adorján 1998:113).

Buna benzer geleneğin Doğu-Anadolu Karahan ve Kars bölgesinde mevcut olduğunu öğrendik. Deminki yerlerde bir aylık yas tutma zamanın geçtikten sonra erkekler tıraş olurlar (Ö. Bartha 1996:40). İç Asya'da oturan Uygurlar¹⁶ ise *nâzir-çiraq* denen ölü yemeğini ölünün kırkında yaparlar. Cenaze sorumlusu sevap kazanmak için berber isteyip tıraş olur ayrıca yas tutan diğer komşu, dost, akrabayı hatta sokaktaki dilenciye de tıraş ettirir.

Türklerde kadın toprağa koyma törenine erkekler yanına katılmaz. Merhumu gömmekten sonra hürmetine Türkler *toy* yapar. Bu gelenekten I. Kúnos (1999:77) da bahsetmiş, onu 1926-daki üniversite temsilinde şaman geleneği olarak nitelendirdi. Vámbéry (1966:358) göçebeler arasında göz ettiği törende mersiyelerden de söz etmişti.

Ağıt çeşitleri

¹⁶ I. Bellér'in verdiği bilgi.

Avşar ağıdı tipi ağıdı¹⁷ Toros ve Çukurova'da yaygındır. Sekiz heceden ibaret dörtlüklerde *aaba*, *ccdc* kafiye bulunur. Bunun yanında *mâni* tipi ağıdı yedi heceden ibaret dizeler de bilinmektedir. Dizelerine artı hece doldurulur aşağıda gösterdiğim gibi:

20. Esen 1982:25.

*Dağlarda /da/olur geyik,
Ağanın /da/ gözü büyük.*

Dolgu hecelerın rolü çoğunlukla ritmi, kafiyeyi, hece sayısını tamamlamaktır. Anlamalı olsa da, cümleın anlamını değiştirmemektedirler. En çok görünen dolgular: *ey*, *aman*, *of*, *ley*, *nay*, *esetleg* *anam*, *yar*, *da*, *de*, *gül* vs. Eski Türkçe ağıdının devamı olarak Kazakça ağıdı kabul edilebilir, Anadolu ağıdı Macar ağıdıyla paralellik göstermektedir (bk. Sipos 1994).

Macaristan'da gördüğümüz gibi gelin ağlatması Türklerde de ağıt sayılır¹⁸. Düğün önceki gece gelinin eli ve ayağına kadın akrabaları tarafından kına yakılıp ona türküler üstelik acıklı türküler söylenir. Annelere bu olay iç parçalayıcı olup, onlara bu vesile ile kızları ölü gibi, çünkü kız bundan sonra artık sırf kocasının sözünü dinler. Düğünün cinsiyete göre ikiye ayrılışı eski bir gelenektir. Düğünde damadın akrabaları *er kuvvetleri*, gelinse *kız kuvvetleri*¹⁹dır.

Kasım 1999'da bir Trakya köyünde yaşlı bir kaynak kişimiz olayı açıkça anlattı. Kendisi onbeş yaşında evlenip hayatı sona ermişti. Her ne kadar hayatta olsa, hatta kocası çoktan gözlerini hayata yummuşsa, yine de toplumda böyle insanların itibarı olmayıp mevcut diğer evli kadın kaynak kişileriyle aynı durumdadır.

Cenazede söylenen gerçek ağıtların bugünkü Türkiye'deki ismi *ağıt*, *yas*, yada *ilahî*dir. Bugünkü ağıtlar onbeş heceli dizelerden ibarettir. Temel metine dolgu hecelerın girmesi ender sayılmaz.

Ağıdın metni doğaçtan şekli serbesttir. Cenazede ağıt derlemek neredeyse imkansız olup, sonradan akla getirmiş şekliyse mevcut şiiirlerden olmuşa benzer. Bazı halklarda, örneğin Macarlar'da ağıt adeta konuşma ile türkünün ayrılış noktasındadır.

Ağıtçı Türkler'de de Macarlar'da da merhumun bedeni ve manevi iyiliğini sıralamaktadır. Genelde köy hayatından, geri kalan ailesinin zorluklarından, bekleyen hasattan, ödenmemiş borçlardan gerçekçi bir durumdan söyler. Hastalık, katliam, cinayet,

¹⁷Avşarları ilk olarak Diwanında Kâşgarî bahsetmişti. Avşar Yıldız kanın (Oğuz kanın üçüncü oğlunun) torunuydu. *Avşarlar* Türkmen asıllı bir göçebe halkıdır (EI I:239b). Afganistan'daki Avşar dilin özelliklerinden L. Ligeti makale yazmıştı (Ligeti 1960).

¹⁸Sipos 1994:46.

¹⁹Aralık 2002 Çeşmekolu'da bana kaynak kişilerim malumat verdi.

kaza, her hangısı olsa vefatın şartlarını da anlatırlar. Genç yaşta düğünden önce, bakire olarak, ya da minicik yavrularını yalnız bırakıp gitmesini de anlatırlar merhumun.

Ağıtçı çoğunlukla tekil birinci şahıs olarak ölünün yerine yaşlılardan vedalaşıp söyler. Bunun bir çoğulla değişen birinci şahıs şeklini Trakya'da derlediğimiz örneği bir ilahıdır:

21. Tr.10. O. B. (55) Çorlu Kasım 1999.

<i>Biz dünyadan gider olduk (2)</i>	Már eltávoztunk e világról
<i>Kalanlara selam olsun (2) Hü</i>	Üdvözlet a hátramaradóknak
<i>Bizim için hayır dua (2)</i>	Üdvözlet azoknak,
<i>Kılanlara selam olsun Hü (2)</i>	Akik értünk imádkoznak
<i>Ecel büktü belimizi (2)</i>	A vég meggörnyesztett bennünket
<i>Söyletmeyin dilimizi Hü (2)</i>	Ne faggassatok minket
<i>Hasta iken halimizi (2)</i>	Üdvözlet azoknak,
<i>Soranlara selam olsun Hü (2)</i>	Akik érdeklődtek hogylétünköröl
<i>Tenim ortaya açıla (2)</i>	Középre helyeztek
<i>Yakasız gömlek²⁰ biçile Hü (2)</i>	Gallér nélküli inget szabtak
<i>Bizi bir asân veçhile (2)</i>	Üdvözlet azoknak,
<i>Yuyanlara selam olsun Hü (2)</i>	Akik minket lassan lemostak
<i>Eceli gelenler gider (2)</i>	Akinek üt az órája, elmegy
<i>Hepsi gelmez yola gider Hü (2)</i>	Soha nem jön egy sem vissza
<i>Bizim için halimizden</i>	Üdvözlet azoknak,
<i>Haber soranlara selam olsun Hü (2)</i>	Akik felölünk kérdeznek.
<i>Derviş Yunus söyler sözü (2)</i>	Yunus dervis szól hozzátok
<i>Yaş dolmuştur iki gözü Hü (2)</i>	Könnnyel teli mindkét szeme
<i>Bilmeyen ne bilsin bizi (2)</i>	Az ismeretlen mit tudjonrólunk,
<i>Bilenlere selam olsun Hü. (2)</i>	Üdvözlet az ismerősöknek.

Başlıca amacı himaye, destekleme, dul kadınlara cesaret, gençlere şevkat vermesidir. Metin çoğunlukla doğaçlama olup, ağıtçının aklına ne gelse söyler. Yıdönümünde bağlamacı gelip merhumun iyiliği, cömertliğinden bahseder, vefatından anlatır, yaşlılarla beraber ağlar, doğadan, gerçek hayattan da anlatıp söyler. Ağıtçı hem Macar hem Türkler'de çoğunlukla kadın akrabalarındır: merhumun kızkardeşi, ablası, ya da yabancılarından para ya da başka şeyle kıralanmıştır. Deminki hazır metinlerden tercih edip ekleme yapar.

Ağıt genelde merhumun evinde yakılır, Toros'taki Tahtacılar'da, ve Macarlar'da da mezarlıkta da olabilir. Ancak birisi evinden uzak örneğin büyük bir şehirdeki hastanede ölse, o zaman Türkler'de hastane kapısında ya da evinde (sanki kendisi de ordaymış) ona ağıt

²⁰ Yakasız gömlek *kefenin* bir diğer ismi oluyor.

yakarlar. Ağıtlarda tekrar ortaya çıkan motifleri bulmak özellikle nakaratta mümkündür:
Mevlam kara yazmış benim yazımı...

22. KON 1. E. K. (1944), Akşehir 1989.

<i>Bir evler yaptırđım bir uçtan uca</i>	Felépíttetem a házunkat,
<i>İçinde yatmadım üç gün üç gece</i>	Három éjjel három nap sem aludtam benne
<i>Yavrularım küçük dayanmaz güce</i>	Kicsik a gyermekeim, még nem bírnak sokat
<i>Mevlam kara yazmış benim yazımı</i>	A Teremtőm keserő sorsot szánt nekem.

<i>Gonma bülbül²¹ gonma mezar taşına</i>	Ne ereszkedj le csalogány a sír kövére
<i>Şehit ölmüş diye yazın taşına</i>	Hősi halottnak írjatok a kövemre
<i>Hem ayrılık ölüm geldi başıma</i>	Elválás és halál szállt rám
<i>Mevlam kara yazmış benim yazımı</i>	A Teremtőm keserő sorsot szánt nekem.

<i>Gapımıza gara kilit asıldı</i>	Fekete lakatot akasztottak a kapunkra
<i>Bağrımıza kabir daşı basıldı</i>	Sírkövet nyomtak a szívünkre
<i>Bizim şöför gelmez oldu kesildi</i>	Nem jön haza a sofőrünk, lemészárolták
<i>Mevlam kara yazmış benim yazımı</i>	A Teremtőm keserő sorsot szánt nekem.

<i>Ellerin yaylası baharlı yazlı</i>	Az idegenek legelője felhőtlen, vidám
<i>Bizim yaylamız da dumanlı tozlu</i>	A mi legelőnk füstös, poros
<i>Biz de bir ev [i]dik oğlanlı kızlı</i>	Egy család voltunk mi is, fiunkkal lányunkkal
<i>Mevlam kara yazmış benim yazımı.</i>	A Teremtőm keserő sorsot szánt nekem.

Eski bir tip olduğu için ağıtta birçok arkaizmin (doğadan bir resim, ya da düşünce paralelleri, zıtlık, ölünün adına söyleniş şekli vs.) bulunması şaşıracak bir şey değil.

Ağdın söyleniş tarzı çoğunlukla konuşmaya benzer, ağdın en önemli mesajı nakaratta tekrarlanır. Ağıtçı seyrek değil eski bir lehçeden şekiller seçip, Eski Türkçeden, Osmanlıcadan kalmış sözlerden yararlanıp söyler.

23. Ağıt, KON 8. F. A. (1929), Acıpayam-Akalan, 1989.

<i>Gide gide ben sılamdan²² iradım²³</i>	Mentem, mendegéltem, eltávolodtam a fa- lumtól,
<i>Iradım da ben nasibem arade, e-hey of</i>	Elindultam szerencsét próbálni
<i>Üstü samur kürklüydü benim miradım of</i>	Cobolyprémes volt az álmom
<i>Üstü samur kürklüm geçti mi burda-ey, yey of.</i>	Elment-e az én cobolyprémesem innét?

²¹ Türkler'in en çok sevilen kuşu *bülbül* (Kúnos 1936) olup, hayvanlı masallar, türkülerde en çok buna rastlanılır.

²² Beklediğimiz Türkçe *yurt* 'ev, vatan' kelimesi yerinde *sıla* 'ev, özlem yönlendiren yer', *memleket* 'doğma/büyüme köy' Arapça ödünç kelimeleri Türk halk edebiyatında sık sık ortaya çıkmaktadır.

²³ Türkçe *ıra-* 'bir yerden uzaklaş-' bugünkü standart *uza-*'ayrıl-' kelimesinin yerine bir lehçeden seçilmiş kelimesidir. *Qutadgu Biligle* aynı zaman yazılmış *Latafat-name* başlıklı eserinde Hocandı *ırağ* ve *yırağ* kelimelerini de 'uzak' manasıyla kullanmıştı. Fazylov (1976:129) *yırağ tüş-* fiilin anlamını 'byt', okazyvat'sja vdali, daleko' olarak vermişti. Türkçe Sözlükte (1998:1020) çok net bir örnek görmekteyiz: *Gide gide ben yolumdan iradım Iradım da dost köyüne uğradım* (türkü). Makaledeki kendi derlememiz kesin bu sözlüktekinin bir varyantıdır.

Gide gide ben sılamdan ıradım

*ıradım da ben nasibem aradım hey of.
Altın atlı samır kürklüyüdü muradım of
Altın atlım geçti mi acaba burdan ey, of.*

*Neyidi ağalar şu dağların göklüğü
Dağlara mı galmış²⁴ kınalı keklig yeyem of?*

Emsallar içinde goçyiğidin yokluğu of

Eritti, bahrımı kül etti garyae

*Merdimandan kalktım kalktım yıkıldım
Mevlam izin verdi kalktım dikildim.
Her güllerden aldım aldım sokunduom
Gurmuzi gülde galdı benim havasım.
Eğildim de bir gül aldım harımdaen²⁵
Dağlar daşlar inileşir zarımdaen
Heç korkma men ayrılıktan, ölümde
Neyide gorken nerde geçti yolumdo of, ey.
Yaşıl ördek su başında göl edae
Benim yarım garşılardan el edae
El etme kömür gözüm el etme
Ben seninin ve sen benim of...*

Mentem, mendegéltem, eltávolodtam a falumtól,

Elindultam szerencsét próbálni
Aranylovas, cobolyprémes volt az álmom
Vajon elment-e innét az én aranylovasom?

Mi okozta agák a hegyek kékségét?
Odamaradt a hegyekben a hennás
fajdtyúkom?

Hogy tud hiányozni a vitéz legény a barátainak!

Nagy fájdalomt okozott nekem, elpusztulok utána,

Felkeltem a lépcsőről, újra csak összeestem,
A Teremtőm felsegített, felálltam.

Minden rózsáról szedegettem,

A vörös rózsát kívántam meg végül,

Lehajoltam, egy rózsát kértem a méhtől

A hegyek és kövek is az én bajomat zokogják

Nem félek én sem haláltól, sem elválástól

Mit is félnék, ami utat én már megvettem...

Zöld kacsá furdik a víz partján

Az én kedvesem a túlpartról hívogat,

Ne hívj fekete szeműm, ne ints a kezdeddel

Én a tied, te az enyém, jaj...

Ağıt hem ölü, hem yaşlı kalan, hem yakana kendisine de söylenir. Ağıtçı alışılmış kendi lehçesinde ölüye sorular sorar, daha kalmasını ister. Aşağıdaki *Murad'a ağıt* vefatın meydana gelmesi durumu anlatmaktadır:

24. KON 6. H. Ü. (1923), Sivrihisar, 1989.

*Hacılar köyünde bastığım oldu
Tütünüün denkleri yastığım oldu
Zalim arkadaşımın kaçması oldu
Uyan Murat uyan da uyanamasın*

Gaplı gurşun yarasına dayanamadın.

*Sabahtan kalktım da saat beş idi
Dutlu'ya varınca da şafak ışıdı
Beni vuran beyler beş kardaşıdı
Uyan Ahmet uyan da uyanamadın*

Hadzsilar falvában ért utol a vég

Dohányköteg lett a párnám

Kegyetlen társam megszőkött

Ébredj Murat, ébredj, de nem tudsz már magadhoz térti

A puska golyó lőtte sebet nem bírtad elviselni.

Reggel felkeltem, öt óra volt

Dutluba megérkeztem, épp csak virradt

Öt testvér volt, akik engem lelöttek

Ébredj Ahmet ébredj, de nem tudsz már magadhoz térti

²⁴ *dağlara kal-* fiilin anlamı 'odamarad a hegyekben', yerine burada mecazidir 'kivonul a társadalomból, elbujdosik'.

²⁵ Kelimenin ilk sesinden önceki *h-* belki de türkü söylenişinden dolayı ortaya çıktı.

*Beşli gürşun yarasına dayanamadın.
Üskülüp üzerinde de bir kara tepe
Yar da benden istiyor bir altın küpe
Beşikte bıraktım beş tene [tane] körpe
Uyan Ahmet uyan da uyanamadın*

Gaplı gürşun yarasına dayanamadın.

*Üskülüp üzerinde de bir kara bulut
Ana ben gidiyorum sen beni unut
Asmaya getirdiler bir babayiğit
Aslıyom kömür gözlüm de gel ağla bana
Nasıl da yanayım sürmelim sana.*

Az öt golyó lótte sebet nem bírtad elviselni.
Üskülüp fölött egy fekete domb,
A kedvesem aranyfüggót szeretne tőlem
Bölcsöben maradt öt picurkám
Ébredj Ahmet ébredj, de nem tudtál már ma-
gadhoz térni
A puskagolyó lótte sebet nem bírtad elviselni.

Üskülüp fölött egy fekete felleg
Elmegyek anyám, felejts el engem
Egy legényt hoztak akasztásra
Felakasztanak, gyere te sirass el engem
Fekete szeműm elpusztulok utánad.

Türk bir anne kendi çocuğu üzerinde böyle bir ağıt yakar:

25. SJ 108, AFY 1.1, Ü. Ş. (62), Sincanlı, Akçaşar.

*Aşağıdan gelen deryalar gibi
Sirtıma gurdum da gayalar gibi
Katardan ayrılmış ata develer gibi
Borun borun bozlattı yavrular bizi.*

*Acel elbisesini de hastanede soydular
Elettiler de dayısının yanına goydular
Beş saat sonra da haberini bana verdiler
Anne olarak dayanmadım bu işe.*

*Söyletmeyin beni de derdim büyüktür
Hayatım bana da bir goca yüküdür
Bozulmuş bağlarım da bahçem bozuktur.*

Mint a lentról jövő tengerek
A hátamra raktam, mint a hegyek a sziklák
Mint a sorból kihulló öreg tevék
Sorra megnehezítik a gyerekek az életünket.

A kórházban a halotti ruháját ellopták
Odavitték, s a nagybátyja mellé tették
Öt óra múlva hozták meg a híret
De nem bírom elviselni, az anyja vagyok.

Ne szólassanak, nagy az én bajom
Az életem már súlyos teher nekem
A szőlőm tönkrement, a kertem kiszáradt.

Bağ bozulmuş, koruluk kurumuştı. Merhumun erdemlerinden söz ederken de ezgiler eşsiz basıttır. Dertlerden anlatmazken kişisel sezgiden söyler. Aşağıdaki kaynak kişi de annesine sorular sorar:

26. Tr. 68 E. E.²⁶ (70) Kaşıkçı, Kasım 1999.

*Ol [al²⁷] anacığım ol, bizi kime bıraktın?
Bize kim bakacak, bize kim ekmek verecek?
Nerden bulalım sizi, nereye gidelim?
Yol [yolun] tozu kaldı, bobam [babam] öldü,*

Drága édesanyám, kire hagytaál minket?
Ki vigyáz ránk, ki etet meg kenyérrel?
Hol találunk rátok, merre menjünk?
Az út pora megmaradt, édesapám meghalt,

²⁶Kaynak kişimiz genç yaşından beri oturduğu köyde *türkücü* 'hivatásos énekes' imiş. Babasıyla bölgedeki köylerin çeşitli törenlerine davetliymiş. *Davulcu* 'dobos' olan babasıyla Ramazan ayında köy halkını sahura kaldırmıştı.

²⁷*al* kelimenin asıl anlamı 'vörös': olumlu, güzel, değerlidir. *kara* 'fekete' ise her zaman kötü, adi, ve değersizdir.

Profesyonel bir ağıtçının tercihi birinci tekil şekilde sanki merhum vedalaşır gibi ağıttır. Eski Türk ağıtlarında bunun örneğini gördük.

Türk ağıdının epik yanı destansı şekline de rastladık. Genç bir kızın zamansız vefatında birinci tekil şekilde profesyonel bir ağıtçı bunları söylemişti. Sözler, ayrıntılar diğer türkülerde de alıştığımız gibi bazen çok kaba, vahşi, mahcup edicidir:

29. Tr. 66 E. E. (70), Kaşıkçı, Kasım 1999.

Yaşım onsekiz, annem gelmesin Éveim száma tizennyolc, anyám ne jöjjön ide
Çenemi sıkın beni görmesin (2) Kössétek fel az állam, ne lászson így engem
Ey anneciğim, ölüyorum ben Haj, édesanyám, én menten meghalok
Kara yerlere nasıl gireceğim? Hogy kerülök én a fekete földbe?

Toprağın böcek beni yeyecek Elfogyaszt engem a földbeli féreg
Zayıf tenimi delip geçecek Gyenge bőrömön átfúrja magát
Ey anneciğim sağ tarafıma Haj, édesanyám, a jobb oldalamba
Yan veriyorum cuma gecesi Átfordulok péntek este,

*Can veriyorum cuma gecesi*²⁹ Kilehelem a lelkem péntek este,
Can veriyorum. Kilehelem a lelkem.
Ey anneciğim ölüyorum ben Haj, édesanyám, én menten meghalok,
Kara yerlere nasıl gideceğim? Hogy megyek bele abba a fekete földbe?

Kara yerlerde nasıl duracağım? Hogy fogok ott maradni abban a fekete földben?
Toprağın böcek beni yeyecek A földbeli féreg elfogyaszt engem,
Zayıf tenimi delip geçecek. Gyenge bőrömön átfúrja magát.

Ağıt derlemek zor bir iş olup, derleyici de kaynak kişiyle beraber kendini tutamadan ağlar. Ondan sonra ise iş biter. Daha fazlası yok, olamaz.

Ağıtların ezgisi en fazla iki kesitten, kafiyesi çoğunlukla *aaab*, hergünkü olaylardan seve seve anlatırlar. Sevilen kısımları:

- *Mevlam bana kara yazmış yazımı* ‘Keservesre írta sorsomat a Teremtóm’
- *Açmayın yorganı yaram var azar* ‘Ne takarjatok ki, felszakad a sebem’
- *Ben bu evin nesine geldim* ‘Mire jöttem én ide ebbe a házba?’
- *Yürekler dayanmaz oldu* ‘Szív ezt el nem viselheti’
- *Ötme garip bülbül gönül hoş değil* ‘Árva madár ne dalolj, bú nyomja a szivemet’
- *Çok mu gördü seni bize?* ‘Nem érdemlünk-e meg téged a Teremtó szerint?’
- *Ben bu derde dayanmam, ölüriim* ‘Ekkora fájdalomba én belepusztulok’³⁰

²⁹ Ölüm için Cuma Doğu Türkistan’da çok şanslı bir gün sayılıp, Çarşamba günü tam tersine, Cehennemin kapıları açık olduğu için ölmeyecek gün sayılmaktadır (Bellér-Hann 2000:25).

– *Bize kim bakacak? 'Ki vigyáz ránk?'*

30. Battal'a ağıt. KON 19. E. A. (46) Çifteler, 1989.

Cankurtaran da geldi, avluya durdu Eljött érte a mentő, beállt az udvarba,
Onlarca yaşlarım gözüme doldu Megtelt a szemem tengernyi könnyel
Bizim komşularım yanıma geldi A szomszédaink odaálltak mellém
Hakkınızı helâl edin analar. Anyák, áldjátok meg gyerekeitek

Yerimizden de bindirdiler taksiya Onnét minket beraktak a kocsiba
Afyon'da da indirdiler caddeye Afyonban pedig kiraktak a főutcára
Baş doktor geldi de muayene etti Jött a főorvos, meg is vizsgálta,
Böbrek hastalığından ölürsün dedi. Belehalsz a vesebajodba, azt monda

Avlunun çeşmesi harlıya bakar Udvarunkon a kút kiáradt,
Doktorun gelişi ciğer yakıyor Az orvos érkezésére megsajdul a szív
Aman doktor bey nar tanesiyim Jaj, doktor úr, gránátalma vagyok,
Annemin babamın bir tanesiyim. Anyám, apám egyetlene vagyok.

Hastane önünde halı yayılıy A kórház elé szőnyeget terítettek,
Halı değilde doktorun karın yağlıyım Nem is szőnyeg, a doktornénak ajándék,
Bir öğlen davarda arlı değilim Nem más, mint egy jószág
Aman doktor beyim yoktur eseri(y)im. Jaj, doktor úr, nincsen másom.

Kesitteki kelimenin ilk sesinin aynı olması arkaik sayılır: *Baş doktor... Böbrek, Avlunun... Aman... Annemin, Hastane...Halı.* Genel olarak ağıt yavaş değişen bir üsluptandır. Özellikle sakladığı bu eski yönlerinden dolayı diğer türlerden daha da değerlidir. İçinde milletin asırlardan kalmış çok çeşitli gelenekleri yansıtmaktadır.

Kaynakça

- Adorján I. (1998): A turul gyermekei. Székesfehérvár.
Alptekin, A.B. – Şimşek, E. (1996): Posoflu âşık Zülâlî bibliyografyası üzerine bir deneme. Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1994. (Kültür Bakanlığı 1758) pp.117-152. Ankara.
Andrews, W.G. (1976): An introduction to Ottoman poetry. (Bibliotheca Islamica) Minneapolis and Chicago.
Arat, R.R. (1991): Kutadgu Bilig. 3. baskı (Türk Dil Kurumu Yayınları 458) Ankara.
Artun, E. (1978): Tekirdağ folklor araştırması. İstanbul.
Artun, E. (1983): Tekirdağ folklorundan örnekler. Tekirdağ.
Azade, R. (1975): Puti razvitija azerbajdžanskoj epičeskoj poezii (XII-XIII vv.).
Banarlı, N.S. (1987): Türk Edebiyat Tarihi I-II. İstanbul.
Barnard, A. – Spencer, J. (eds) (1996): Encyclopedia of social and cultural anthropology. London – New York.

³⁰ Anadolu'da yeğane bir örnek değildir. Ağıt geleneği Eski Armeni edebiyatında da mevcut olmuş. Çiftçinin ağıdı adlı şiirin son iki kesidi böyledir:

'Aman, eriyip giderim ardından
Aman, dert götürür beni.' (Schütz 1995:57).

- Bartók, B. (1951): Serbo-Croatian folk-songs. Texts and transcriptions of seventy five folk songs from the Milman Parry Collection and a morphology of Serbo-Croatian folk melodies. New York, Columbia Univ. Pr. 431 p.
- Başgöz, I. – Boratav, N. (1965) Les Devinettes. In: *Philologiae Turcicae Fundamenta II. Asian Studies Reprint Series 16.* pp. 77-89.
- Başgöz, I. (1970): Turkish folklore reader. (Indiana University Publications Uralic and Altaic Series 120) Bloomington.
- Bellér-Hann, I. (1995): The 'Laz songs' revisited: oral tradition in North-East Turkey. *AOH XLVIII:3* pp. 291-311.
- Bellér-Hann, I. (2000): The written and the spoken. Literacy and oral transmission among the Uyghur. (Anor 8) Berlin.
- Bellér-Hann, I. (2001): 'Making the oil fragrant'. Dealings with the supernatural among the Uyghur in Xinjiang. *Asian Ethnicity*. March 2001.
- Benzing, J. (1976): *Tschuwaschische Lieder. Aufgezeichnet von Anatolij K., mit deutscher Übersetzung herausgegeben von Johannes Benzing.* 9 p.
- Berta, Á. (1988): *Wolgatatarische Dialektstudien. Textkritische Neuausgabe der Originalsammlung von G. Bálint 1875-76. (Oriental Studies 7.)* Budapest.
- Brockelmann, C. (1923): *Alttürkestanische Volkspoesie I. Asia Major (Hirth aniv. Vol.)* pp. 3-24. II. *Asia Major 1924.* pp. 24-44.
- Clauson, G. (1972): *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish.* Oxford.
- Çelebioğlu, A. (1998): *Eski Türk edebiyatı araştırmaları. (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 3116):* İstanbul.
- Csáki, É. (1995): *Türk ve Macar türkülerinin metinlerine dair. AÜ Dergisi XXXVII:1-2.* pp. 169-179.
- Csáki, É. (1999): *Comments on the common characteristics in the prosody of Turkic and Hungarian folk-songs. VII. Milletler arası Türkoloji Kongresi 8-12 Kasım 1999* İstanbul.
- Csáki É. (2002): *Bűvös számok az iszlám előtti török és kereszténység előtti ősi magyar vallásban. Ethnica IV:1.* pp. 36-38.
- Csáki, É. (2004): *Macarlar'ın eski tarihine, eski Türk – Macar ilişkilerine dair. Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 2004/30* pp.187-191.
- Csáki, É. (2004a): *Armut ağacı inancının Kafkasya'daki izleri. Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 2004/30* pp. 213-222.
- Dede, A. (1978) *Batı Trakya Türk folkloru. (Kültür Bakanlığı Yayınları 275)* Ankara.
- Dizdaroğlu, H. (1969): *Halk şiirinde türler. (Türk Dil Kurumu Yayınları 7)* Ankara.
- Doerfer, G. (1970): *Tietze, A. The Koman Riddles and Turkic Folklore. Fabula 11:1-2.* pp. 196-201.
- Doerfer, G. (1982): *Orta Iran'da derlenen Türkçe bir türkü. II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri.* pp. 145-147.
- Doerfer, G. (?): *Lieder der "Tartaren" in: Brüder Grimm Volkslieder.* pp. 299-300.
- Dobszay L. (1983): *A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneünkben.* Budapest.
- Doerfer, G. (1994): *Formen der älteren türkischen Lyrik. (Studia uralo-altaica 37)* Szeged.
- Doerfer, G. (1998): *Ein čängä aus Nordchorasan. in: Laut, J.P. – Ölmez, M. (eds)(1998): Bahşı Ögdisi. Klaus Röhrborn armağanı. Freiburg, Istanbul.* pp. 67-72.
- Ecsedy I. (1988): *Türk temetési szokások. Ethnographia 1988:1.* pp. 16-33.
- Esen, A.Ş. (1982): *Anadolu ağıtları. Açıklamalar ve dizinlerle yayına hazırlayanlar P.N. Boratav, R. Dor. (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 239)* Ankara.
- Fazylov, É.I. (1976): *Hodzandi: Latafat-name. Kniga o krasote. Vvedenie, transkripcija teksta, perevod, glossarij, grammatičeskij ukazatel'. Taškent.*
- Fekete, L. (1965): *Gülbaba. EI II:1133b.*

- Fitrat, A. (1927): Eng eski türk ädäbiyatı nännäläri. Semerkand-Taškent.
- Gabdullin, M. (1964): Qazaq halkinij auiz ädebieti. Almatı, 330 p.
- Gáldi L. (1961): Ismerjük meg a versformákat. Budapest.
- Ganjei, T. (1958): Überblick über vor und frühislamischen türkischen Versbau. Der Islam. pp. 142-156.
- Gözeydin, N. (1989): Anonim halk šiiri üzerine. Türk Dili LVII:445-450. pp. 2-104.
- Heffening-Bonn, W. (1937): Tahtacı-Lieder aus dem Taurus. ZDMG 91. pp. 147-161.
- Hodžandi (1976): Latafat-name. Kniga o krasote. Vvedenie, transkripcija teksta, prevod, glossarij, grammatičeskij ukazatel' É.I. Fazylova, Taškent.
- Hsieng-Cien, P. (1977): Egy léha nöcske története. in: Domokos J. (ed.): A világirodalom legszebb elbeszélései. pp. 159-171. Budapest..
- Jarring, G. (1980-1981): Some notes on Eastern Turki (New Uighur) munazara literature. Scripta Minora 2. 27 p.
- Jarring, G. (1980-1981a): Literary texts from Kashghar. The original texts in facsimile edited with a preface. (Scripta Minora 4) 76 p.
- Jarring, G. (1984-1985): The Moen Collection of Eastern Turki (New Uighur) proverbs and popular sayings. Edited with translation, notes and glossary. (Scripta Minora 1) 76 p.
- Jarring, G. (1996-1997): The Moen collection of Eastern Turki (New Uighur) popular poetry. Edited with translation notes and glossary. (Scripta Minora) Stockholm.
- Kakuk, Zs. (1961): Die türkische Mundart von Küstendil und Michailovgrad. Acta Linguist. Hung. XI:3.4. pp. 301-386.
- Kakuk, Zs. (1980): Kasantatarische Volkslieder. Auf Grund der Sammlung von Ignác Kúnos. (Oriental Studies 4.) Budapest.
- Kakuk, Zs. (1993): Kırım Tatar şarkıları. I. Kúnos derlemesinden yayımlayan Zs. Kakuk. (Türk Dil Kurumu Yayınları 564) Ankara.
- Karahan, A. (1998): Türk kültürü ve edebiyatı. (Öğretmen Kitapları Dizisi 160) İstanbul.
- Katona I. (1994): Fejezetek a népköltészet köréből. (Néprajz egyetemi hallgatóknak 17) Debrecen.
- Katona I. (1998): Líra. in: Voigt V. (ed.) A magyar folklór. 8. fejezet. pp. 356-399. Budapest.
- Kecskeméti, I. (1962): Tatarische Lieder. Aufgezeichnet von H. Paasonen. JSFOu 63. 23 p.
- Koyama, K. (1989): An analysis of Turkish folk poems collected by Béla Bartók. Hoppo Bunka Kenkyu 20. Bulletin of the Institute for the Study of North Eurasian Cultures, Hokkaido Univ. pp. 1-17.
- Köprülü, M.F. (1935): Türk halkedebiyatı ansiklopedisi 1. pp. 23-56. Ortaçağ ve yeniçağ Türklerinin halk kültürü üzerine coğrafya, etnoğrafya, etnoloji, tarih ve edebiyat lugatı. İstanbul.
- Köprülü, F. (1966): Edebiyat araştırmaları. (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII.47) Ankara.
- Krasniç, A. (1985): İpek Türk ağzıyla söylenen maniler ve bazı ağız hususiyetleri. in: Alparslan (1985): pp. 157-170.
- Krcsmárik J. (1879): A török népdalról. Budapest.
- Kúnos I. (1887): Oszmán-török népköltési gyűjtemény I-II. Budapest.
- Kúnos, I. (1888): Türkische Volkslieder. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 2. pp. 319-324.
- Kúnos, I. (1889): Türkische Volkslieder. Wiener Zeitschrift für die K. des M. 3. pp. 69-76.
- Kúnos I. (1890-1): Kisázsiai török nyelv I. NyK 22:2 pp. 113-156.
- Kúnos I. (1890-1a): Kisázsiai török nyelv II. Brussa vidéki szólások. NyK 22: 3, pp. 261-274.
- Kúnos I. (1890-1b): III. Láz dalok. NyK 22:4 pp.275-298.
- Kúnos I. (1891): Láz dalok. NyK XXII. pp. 275-284.

- Kúnos, I. (1899): Türkische Volkslieder. Wiener Zeitschrift für die K. des M. 53. pp. 233-255.
- Kúnos I. (1906): Ada-kálei török népdalok. Budapest.
- (Kúnos I.) (1999): A török népköltés. Kúnos Ignác török nyelven tartott egyetemi előadásai (1925-26). Budapest.
- Lach, R. (1940): Gesänge russischer Kriegsgefangener. 4. Abteilung: Tschuwaschische Gesänge. Transkription und Übersetzung der tschuwaschischen Originalliedertexte von Dr. Kaare Grønbech. /Akademie der Wissenschaften in Wien/
- László Zs. (1961): Ritmus és dallam. A magyar vers és ének prozódiaja. Budapest.
- Ligeti, L. (1960): Afganistan Avşarlarının dili üzerine. VIII. Türk Dil Kurultayında okunan Bilimsel Bildiriler 1957'den. pp. 57-64. Ankara.
- Littman, E. (1899): Türkische Volkslieder aus Kleinasien. Zeitsch.d. D. Morg. Ges. 53. pp. 351-363.
- Miller, B. (1903): Tureckija narodnyja pesni. Muzykal'nye teksty s' perevodom' i ob'jasnenijami. (Trudy po vostokovedeniju 17) Moskva.
- Németh,[Gy.] J. (1913): Proben der kumükischen Volksdichtung. (Kumükische Studien II.Teil). Keleti Szemle XIII. pp. 129-173.
- Ö. Bartha J. (1996): Az anatóliai törökök temetkezési szokásai. (Studia Folkloristica et Ethnographica 37) Debrecen.
- Özgüç, T. (1948): Anadolu'da ölü gömme adetleri. (Türk Tarih Kurumu Yayınları VII:17) Ankara.
- Öztelli, C. (1953): Halk türküleri. (Türk Klasikleri 15)
- Öztelli, C. (1955): Halk şiiri. XIV – XVII. yüzyıllar. (Türk Klasikleri 44) Ankara.
- Rassadin, V.I. (1995): Tofalarsko - russkij slovar', Russko - tofalarskij slovar'. Irkutsk.
- Roux, J-P. (1966): Faune et flore sacrées dans les sociétés altaïques. Paris.
- Roux, J.P. (1999): Die alttürkische Mythologie. in: Wörterbuch der Mythologie Bd.VII. Götter und Mythen in Zentralasien und Nordeurasien. pp. 173-269. Stuttgart.
- Schütz Ö. (1995): Hajk és Bêl harca. A régi örmény irodalom kincsestára I. Ókor - Középkor. (Bibliotheca Caucasicca 1.) Budapest.
- Sertkaya, O.F. (1986): Eski Türk şiirinin kaynaklarına toplu bir bakış. Türk Dili LI:409. pp. 43-80.
- Sipos J. (1994): Török és magyar siratók. Keletkutatás 1994 ősz. pp. 46-58.
- Sipos J. (1994-5): Török Népzene I-II. (Műhelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez 14-15) Budapest.
- Sipos, J. (2000): In the wake of Bartók in Anatólia. (Bibliotheca Traditionis Europae 2.) Budapest.
- Stebleva, I.V. (1965): Poézija tjurkov VI–VIII vekov. Moskva.
- Tekin, T. (1986): İslâm öncesi Türk şiiri. Türk Dili LI:409. pp. 3-42.
- Tekin, T. (1986a): Karahanlı dönemi Türk şiiri. Türk Dili LI:409-414. pp. 81-157.+302.695
- Tekin, T. (1989): XI Yüzyıl Türk Şiiri. *Divanu Luyati't – Turk'teki manzum parçalar.* (Türk Dil Kurumu Yayınları 541) Ankara.
- Vargyas L. (1990): A magyar népköltészet és népzene honfoglalás előtti rétegei. Magyar Tudomány 90/3. pp. 272-275.
- Vargyas L. (1999): Keleti hagyomány – nyugati kultúra. Budapest.
- Vámbéry Á. (1966): Dervisruhában Közép-Ázsián át. (Világjárók VIII.) Budapest.
- Vikár, L. (ed.)(1976): Béla Bartók's folk music research in Turkey. Budapest.
- Voigt V. (1972): A folklór alkotások elemzése. (Néprajzi tanulmányok) Budapest.
- Voigt V. (1977): Fonetika és fonológia egy folklór műfajban. Szemiotikai tanulmányok 33. pp. 491-497. Budapest.

- Voigt V. (1980): A szájhagyományozás törvényszerűségei Ortutay Gyula műveiben. *Folklór és folklorisztika* 27. *Ethnographia* 91:3-4. pp. 532-540.
- Voigt V. (ed.)(1998): *A magyar folklór*. Budapest.
- Yalman (Yalın): A.R. (1977): *Cenüpta Türkmen oymakları*. I-II. (Kültür Bakanlığı Yayınları 256) Ankara.
- Zieme, P. (1991): *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang. Studien zur alttürkischen Dichtung*. (Bibliotheca Orientalis Hungarica XXXIII) Budapest.

